

**WSPÓŁCZESNE
OBLICZA
PRZESZŁOŚCI**

WSPÓŁCZESNE OBLICZA PRZESZŁOŚCI

Redakcja

Arkadiusz Marciniak,
Danuta Minta-Tworzowska,
Michał Pawleta

Poznań 2011
Wydawnictwo Poznańskie

“This project has been funded with support from the European Commission (“Culture” 2007–2013 programme). This publication reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein”.

„Niniejszy projekt został zrealizowany dzięki finansowemu wsparciu Komisji Europejskiej (Program Kultura 2007–2013). Publikacja odzwierciedla wyłącznie stanowisko ich autorów, Komisja Europejska nie ponosi zaś odpowiedzialności za jakiegokolwiek wykorzystanie informacji zawartych w tejże publikacji”

Fotografia na pierwszej stronie okładki: Robert Demarczyk

Tłumaczenie abstraktów i streszczeń z j. polskiego na angielski oraz korekta tekstów angielskich: Joanna Haracz-Lewandowska za wyjątkiem tekstu 1 (Wprowadzenie) – Arkadiusz Marciniak

Tłumaczenie abstraktów i streszczeń z j. angielskiego na polski: Dariusz Błaszczyk

Recenzenci
prof. dr hab. Włodzimierz Rączkowski
prof. dr hab. Jacek Woźny

Redakcja

ISBN

Spis treści

<i>Arkadiusz Marciniak, Danuta Minta-Tworzowska, Michał Pawleta</i>	
Współczesne oblicza przeszłości. Wprowadzenie.	9
(Contemporary faces of the past. An introduction — summary)	21

OBRAZY PRZESZŁOŚCI W PRAKTYCE ARCHEOLOGICZNEJ. PODSTAWY TEORETYCZNE

<i>Henryk Mamzer</i>	
O archeologicznej autokreacji.	25
(On archaeological self-creation — summary)	37
<i>Danuta Minta-Tworzowska</i>	
Człowiek i rzecz w perspektywie archeologicznej (czyli rzecz w perspektywie antropocentrycznej)	39
(Man and thing in archaeological perspective [or thing in anthropocentric perspective] — summary)	59
<i>Sławomir Kadrow</i>	
Mitologizacyjny charakter teorii migracjonistycznych w archeologii — wybrane zagadnienia	63
(The myth of migrationist theories in archaeology — selected aspects — summary) .	78

OBRAZY PRZESZŁOŚCI W NARRACJACH TERAŹNIEJSZOŚCI

<i>Michał Pawleta</i>	
Przeszłość we współczesności	83
(The past in the present — summary)	100
<i>Bogusław Gediga</i>	
Zmienność w obrazowaniu przeszłości	103
(Changeability in presentation of the past — summary)	112

<i>Anna Zalewska</i>	
Archeologiczny „palimpsest” jako specyficzna postać interakcji terażniejszości Z... ..	115
(Archaeological „palimpsest” as a specific form of the present interacting with... — summary).....	130
<i>Dawid Kobiątka</i>	
Społeczny wizerunek archeologii — o rzeczywistości w fikcji	133
(The social face of archaeology — on reality in fiction — summary)	146
<i>Nina Schücker</i>	
The faces of Arminius: The Battle of Teutoburg Forest in the German public .	149
(Oblicza Arminiusza: Bitwa w Lesie Teutoburskim w odbiorze niemieckiej opinii pub- licznej — streszczenie)	173

OBRAZY PRZESZŁOŚCI I ICH SPOŁECZNA KONSUMPCJA

<i>Lech Czerniak</i>	
Dla kogo są wykopaliska? Profesjonaliści i społeczeństwo	177
(Who are excavations for? Professionals and society — summary)	185
<i>Anna Grossman</i>	
Społeczne oczekiwania a rzeczywiste potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowe- go w Biskupinie	187
(Social expectations versus actual needs of cultural heritage protection in Bisku- pin — summary)	201
<i>Anna Grossman, Wojciech Piotrowski</i>	
Rezerwat archeologiczny w Biskupinie. Czas transformacji	205
(An open-air archaeological museum in Biskupin. A time of transformation — summa- ry)	214
<i>Jarosław M. Fraś, Marek Skubisz, Marek Materna</i>	
Osada VI Oraczy w Bochni — archeologia w służbie turystyki	217
(Osada VI Oraczy in Bochnia — archaeology in the service of tourism — summary)	227
<i>Michał Pawleta</i>	
Odległa przeszłość w życiu współczesnego człowieka. Przypadek góry Ślęży ..	231
(On the role of a [distant] past in a life of present-day people: a case study of Ślęża Mountain — summary)	251
<i>Kostas Kasvikis, Eleutheria Theodoroudi, Aggeliki Tsopela, Kostas Kotsakis</i>	
Making alternative meanings from the past: approaches to cultural diversity in Greek museums	253
(Tworzenie alternatywnych znaczeń z przeszłości: różne podejścia do różnorodności kul- turowej w greckich muzeach — streszczenie)	264

<i>Piotr Maliński</i>	
Wybrane aspekty społecznego odbioru archeologii na sudańskiej prowincji. Badania etnologiczne nad ekspresją plastyczną dzieci z plemienia Manasir . . .	267
(Selected aspects of the social perception of archaeology in the Sudanese province. Ethnological surveys on artistic creativity among the Manasir children — summary) . . .	283
<i>Małgorzata Trelka</i>	
Korzyści społeczne popularyzacji archeologii na przykładzie Gdańska	287
(Presenting archaeology to benefit communities — developing Gdańsk as a case study — summary)	301
<i>Rafał Zapłata</i>	
Przeszłość w dobie technologii cyfrowych — cyfrowe oblicza przeszłości	305
(The past in the era of digital technology — the digital face of the past — summary).	320
<i>Agnieszka Mączyńska</i>	
Archeologia i media — małżeństwo z rozsądku	323
(Archaeology and the media — a marriage of convenience — summary)	330

Spółeczne oczekiwania a rzeczywiste potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowego w Biskupinie

Abstrakt: W artykule omówiono najważniejsze zadania realizowane przez biskupińskich archeologów w trzech okresach prowadzonych badań: w latach 1934–1939 (do wybuchu II wojny światowej), w okresie od zakończenia II wojny światowej do lat 80. XX w. (przemiany ideologiczne) i od końca XX w. do pierwszej dekady XXI w. (w czasie transformacji). Opisano głównie kierunki działań realizowanych w danym etapie ze wskazaniem, w jakim stopniu odpowiadały one na ówczesne oczekiwania społeczne. We wszystkich wymienionych okresach prowadzono badania wykopaliskowe, opracowywano materiały oraz rozpowszechniano i popularyzowano uzyskane dane. Jednak w każdym z nich zmieniała się intensywność i kierunki prowadzonych prac oraz formy przekazu. Przed wojną biskupińscy badacze realizowali niezwykle trudny i nowatorski program badań stanowiska mokrego, stosując nowoczesne metody badań i dokumentowania, będące jeszcze przez wiele lat wzorem do naśladowania przez późniejsze pokolenia archeologów. Na uwagę zasługują również prowadzone wówczas z niezwykłym rozmachem działania popularyzacyjne, propagandowe i edukacyjne. Właśnie zmiany tych elementów — popularyzacji, propagandy i edukacji — poza zakresem prac badawczych, są znaczącymi wyróżnikami odpowiadającymi społecznym oczekiwaniom, rejezstrowanymi w trzech wydzielonych okresach. Jednocześnie podkreślano, iż od początku ważnym zadaniem była ochrona odsłoniętych konstrukcji. Z czasem starania o zachowanie drewnianych relikwów niezwykle cennego dziedzictwa kulturowego stały się jednym z najważniejszych zadań realizowanych przez zespół biskupińskich konserwatorów, we współpracy z wysokiej klasy specjalistami z kraju i zagranicy. Na podkreślenie zasługują zmiany zachodzące w ostatnim z opisywanych okresów, w którym mimo stopniowo zmniejszających się wymagań przeciętnego odbiorcy (nastawienie na rozrywkę) biskupiński zespół podejmuje we współpracy z instytucjami naukowymi, placówkami muzealnymi i konserwatorskimi wiele wartościowych inicjatyw naukowych, wydawniczych i edukacyjnych.

Słowa kluczowe: Biskupin, badania wykopaliskowe, popularyzacja, propaganda, edukacja, ochrona dziedzictwa kulturowego

Abstract: The article presents the most important tasks realised by archaeologists working in Biskupin across three research periods — in 1934–1939 (till the outbreak of the Second World War), the period from the end of World War II till the 1980s (ideological changes) and the period from the end of the twentieth century to the first decade of the twenty-first century (a time of transformation). In each period the main direction of the tasks realised and to what degree they met the social expectations of the given time were described. In all of the aforementioned periods excavations were conducted, materials analysed and the obtained data published and popularised. However, the intensity and the direction of the work carried out changed in each period. During the first period the Biskupin archaeologists realised a very difficult and

innovative programme of wet site investigations applying modern methods of examination and documentation which became the model for future generations of archaeologists to follow. Likewise, the spectacular promotional, propaganda, and educational campaigns undertaken then, should not be overlooked. Any changes in these elements — promotion, propaganda and education, beyond the scope of the research, are significant distinguishing features corresponding to the social expectations present in these three separate periods. It was also emphasised from the very beginning that the protection of the structures which had been exposed was an important task. As time went on, the effort to save the wooden relics of this precious cultural heritage became one of the most important tasks realised by the group of Biskupin conservators working together with specialists from Poland and abroad. The changes which occurred in the last of the described periods are worth mentioning when in spite of the decreasing demands of the average consumer (the need of entertainment) the team from Biskupin undertook numerous scientific, publishing and educational initiatives in cooperation with institutes of science, museums and conservation centres.

Keywords: Biskupin, archaeological excavations, promotion, propaganda, education, protection of cultural heritage

Wstęp

Odkrycie znakomicie zachowanych pozostałości drewnianych konstrukcji osady obronnej z wczesnej epoki żelaza od pierwszego sezonu wykopaliskowego w 1934 r. wzbudzało ogromne zainteresowanie szerokiej publiczności. W ciągu ponad 70 lat zmianom ulegała nie tylko intensywność i zakres badań, ale i kierunki społecznych oczekiwań, w których wyraźnie wyodrębnić można trzy okresy:

- 1) Lata 1934–1939 (do wybuchu II wojny światowej);
- 2) Okres od zakończenia II wojny światowej do lat 80. XX w. (przemiany ideologiczne);
- 3) Okres od końca XX w. do pierwszej dekady XXI w. (czas transformacji).

Lata 1934 – 1939

W pierwszym etapie najważniejszymi zadaniami realizowanymi przez zespół badaczy kierowanych przez profesora Józefa Kostrzewskiego z Uniwersytetu Poznańskiego były przede wszystkim:

- badania archeologiczne i interdyscyplinarne, opracowanie i publikacja wyników oraz ich popularyzacja;
- realizacja założeń ideologiczno-propagandowych;
- konserwacja odsłoniętych drewnianych reliktyw biskupińskiego grodu.

Ważnym osiągnięciem ekspedycji wykopaliskowej było nie tylko odsłonięcie na wielkiej przestrzeni unikalnej wartości drewnianych pozostałości osady obronnej kultury łużyckiej (ryc. 1). Ważne było również, iż zaledwie w ciągu pięciu lat od rozpoczęcia badań opublikowano dwa tomy sprawozdań i opracowań wyników badań archeologicznych i interdyscyplinarnych (Kostrzewski *et al.* 1936; Kostrzewski 1938), których efekty prezentowano również na wielu konferencjach naukowych i odczytach popularyzatorskich. Jednocześnie w prasie polskiej i zagranicznej ukazywały się liczne, bogato ilustrowane, artykuły przedstawiające sensacyjne odkrycia, których autorami byli

Ryc. 1. Biskupin 1939 r. Drewniane konstrukcje osiedla obronnego kultury łużyckiej na półwyspie Jeziora Biskupińskiego. Na pierwszym planie falochron i skrzyniowy wał obronny, dalej ulica okrężna i rzędy domów między ulicami poprzecznymi. Fot. Archiwum Muzeum Archeologicznego w Biskupinie

członkowie ekspedycji i zafascynowani wykopaliskami dziennikarze (np. Szczygielski 1935; Żurek 1935; Kostrzewski 1936a). Prowadzono stałą współpracę z przedstawicielami innych nauk, stosowano nowatorskie metody badań wykopaliskowych na trudnym, podmokłym terenie i najnowocześniejsze sposoby dokumentowania wykopalisk z ziemi i z powietrza, co uczyniło biskupińskie badania modelowymi dla następnych pokoleń polskich archeologów (Gediga 2005, 41–42). Odślonięte drewniane relikty osady obronnej z epoki żelaza zachowane były w stopniu pozwalającym na niemal pełne odtworzenie dawnych konstrukcji. Rozpoznanie szczegółowo zaplanowanej zabudowy mieszkalnej, złożonego systemu komunikacyjnego oraz budowli obronnych wzbudzały podziw dla ich twórców.

Prowadzone z rozmachem akcje reklamowo-propagandowe przyczyniały się do wzrostu zainteresowania społeczności polskiej spragnionej rodzimych sukcesów na każdym polu. Jednak niezwykłą sławę biskupińskie badania zawdzięczają opartej na ówczesnych przesłankach naukowych hipotezie postawionej przez Józefa Kostrzewskiego o prasłowiańskim rodowodzie budowniczych biskupińskiego grodu (Piotrowska 2004, 102n.). W dobie narastających rewizjonistycznych roszczeń niemieckich sąsiadów do naszych ziem zachodnich teza ta była bardzo pożądaną odpowiedzią na

oczekiwania polskiego społeczeństwa lat 30. XX w. Był to okres krzepnięcia odrodzonej państwowości i na edukację patriotyczną państwo kładło szczególny nacisk. Świadczył o tym specjalny okólnik rozsyłany do szkół w 1937 r. przez dr. Pollaka, dyrektora Departamentu Oświaty Pozaszkolnej, zalecający odwiedzanie Biskupina (Rajewski 1938, 10). Interesowano się każdym nowym odkryciem, a dodatkową atrakcją dla zwiedzających stały się specyficzne pomoce edukacyjne — naturalnej wielkości rekonstrukcje fragmentów zabudowy, prezentowane przy wykopach. Przy badaniu biskupińskiej osady obronnej korzystano z informacji o równolegle prowadzonych wykopaliskach niemieckich osad bagiennych i palafitowych oraz z doświadczeń rekonstrukcyjnych twórców pierwszego rezerwatu archeologicznego w Europie, utworzonego w 1922 r. nad Jeziorem Bodeńskim (Piotrowski 2006, 330, 333–335). Biskupińskie odkrycia archeologiczne ukazane w kontekście niezwykle nośnego czynnika ideologicznego powodowały napływ do Biskupina wielu tysięcy gości pragnących zobaczyć „polskie Pompeje” z unikalnymi relikwiami drewnianych konstrukcji „prasłowiańskiego grodu”. Wizyty najwyższych rangą dostojników państwowych, kościelnych, ludzi nauki i kultury (Piotrowska 1994, 32–35) stanowiły niezwykle budujące demonstracje patriotyzmu, zwracające uwagę polskiej i zagranicznej opinii publicznej na niezbywalne prawo Polski do zajmowania zachodnich ziem.

Spółeczeństwo spragnione spektakularnych sukcesów polskich archeologów oczekiwało, iż w Biskupinie w każdym roku będą odślaniane i pieczołowicie oczyszczane kolejne fragmenty precyzyjnie zaplanowanych drewnianych konstrukcji grodu, świadczących o wysokich standardach życia i wielkich dokonaniach słowiańskich przodków (Kostrzewski 1936, 19). Jednak okazało się, iż pozostawianie tych cennych relikwii przeszłości bez zabezpieczenia powodowało ich stopniową, stale postępującą degradację. Dlatego jednym z najważniejszych zadań już w pierwszych latach badań było podjęcie zdecydowanych działań, aby zachować autentyczne drewno pradziejowe. Początkowo drewniane konstrukcje zabezpieczano przed zimą, okładając je ziemią, torfem i drewnem, a w 1937 r., po zakończeniu badań, zastosowano okresowe zalewanie wykopów wodą wpompowywaną z jeziora oraz metodę konserwacji mniejszych przedmiotów drewnianych przez nasączenie ich parafiną na gorąco. Według ówczesnych badaczy działania te dały dobre wyniki, lecz w dłuższym okresie efekty tych działań okazały się nietrwałe (Grossman, Piotrowski 2009, 102–104).

Okres od zakończenia II wojny światowej do lat 80. XX w. (przemiany ideologiczne)

Polskie badania wykopaliskowe zakończone w połowie sierpnia 1939 r. kontynuowała w latach 1940–1942 niemiecka ekipa działająca z upoważnienia specjalnej organizacji SS-Ahnenerbe („Dziedzictwo Przodków”). Zwińczeniem niemieckich prac było sprawozdanie opublikowane przez prowadzącego badania dr H. Schleifa z rysunkową rekonstrukcją bramy grodu odkrytej przez niemieckich badaczy (Schleif 1942). W zakończeniu artykułu znalazła się konkluzja, iż gród biskupiński nie został wzniesiony przez Prasłowian, lecz przez Ilirów, a do jego zniszczenia przyczynili się

przybywający z północy Germanie, co zaprzeczało ideologicznemu znaczeniu prasłowiańskiego Biskupina, jaki polscy archeolodzy nadali mu przed wojną (Piotrowska 2004, 116–119).

Po zakończeniu działań wojennych w Polsce rozpoczął się czas transformacji ustrojowych. Na początku tego okresu najważniejszym zadaniem dla członków biskupińskiej ekspedycji wykopaliskowej było naprawienie zniszczeń poczynionych przez Niemców, miejscową ludność i naturę. Istotną dla biskupińskich badań była zmiana w zarządzaniu ekspedycją wykopaliskową, którą od pierwszego powojennego sezonu kierował dotychczasowy asystent prof. Józefa Kostrzewskiego, dr Zdzisław Rajewski (Grossman 2005, 261–262). Nowe priorytety polityczne, propagowane przez państwowe władze, wpłynęły na zmianę celów badawczych i propagandowych biskupińskich badań archeologicznych. Poza kontynuacją prac na półwyspie Jeziora Biskupińskiego wyznaczono nowe zadania:

- badania w ramach obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego;
- organizację rezerwatu i muzeum;
- popularyzację i edukację;
- ochronę odsłoniętych drewnianych relikwów biskupińskiego grodu;
- badania interdyscyplinarne.

W pierwszych latach powojennych, na fali powszechnych, jeszcze przedwojennych nastrojów antyniemieckich, nadal propagowano tezę o prasłowiańskości grodu, co przyczyniało się nie tylko do utrwalania tego stereotypu w świadomości szerokich mas, ale również zyskiwało społeczne poparcie dla działań nowych władz (Piotrowska 2001, 162–163). Jednak stopniowo pod wpływem zmian ustrojowych i utworzonych nowych koalicji państwowych, redukujących zagrożenie naszych zachodnich granic, następowało odejście od koncepcji narodowościowych i przejście na pozycje materializmu historycznego, w którym kwestie przynależności etnicznych zostały niepodważalnie odgórnie ustalone i zaakceptowane przez władze zwierzchnie — polityczne i archeologiczne. „Spoleczne oczekiwania” były wytyczane i realizowane w duchu nowej ideologii:

w niezwyklej oprawie atrakcyjnych postulatów społecznych, absolutnej racjonalności w badaniach, obdarzonych przymiotami naukowości i poznawalności, przy czym prawa rozwoju i kształtowania rzeczywistości świata i życia społecznego były już dane, a zadaniem badań naukowych było przede wszystkim ich potwierdzanie

(Gediga 2004, 216).

Pewnym śladem tych przemian była obiektywizacja nazewnictwa biskupińskiego grodu, który opisywano wówczas jako osiedle obronne patriarchalnych wspólnot rodowych czy wspólnot pierwotnych (Rajewski 1957a, 183). Wątki etniczne powróciły na przełomie lat 50. i 60. w formie znacznie już zliberalizowanej. Wznowienie powieści *Gród nad jeziorem* Zofii Kossak i ogromna popularność książek Pawła Jasienicy *Świt słowiańskiego jutra* czy *Słowiański rodowód*, w których biskupińskie wykopaliska zajmowały poczesne miejsce, przyczyniło się do ponownego wzrostu zainteresowania Biskupinem.

Włączenie Biskupina w nurt obchodów milenijnych, realizowanych przez utworzone w 1946 r. Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego, przeniosło

ciężar badań na okres wczesnośredniowieczny. Zdzisław Rajewski, jako jeden z współtwórców tego obejmującego cały kraj projektu badawczego (Hensel 1946; 1959), inicjował i organizował prace nad najważniejszymi obiektami wczesnośredniowiecznymi (Tabaczyński 2005, 60). Biskupińskie prace wykopaliskowe rozszerzono wówczas poza obszar półwyspu. Na wschodnim i południowym brzegu Jeziora Biskupińskiego rozpoznano osady satelitarne rozpoznanego już wcześniej gródka wczesnohistorycznego usytuowanego na półwyspie, który wraz z „satelitami” tworzył zespół osadniczy, będący w opinii naukowców przykładem rozwoju wczesnofeudalnych trendów w państwie Polan (Rajewski 1957b).

Zdzisław Rajewski, po objęciu w 1949 r. stanowiska dyrektora Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, niejako „przejął” Biskupin od Poznania. W 1950 r. powołał Muzeum w Biskupinie, które od 1956 r. zostało formalnie włączone w strukturę PMA w Warszawie jako jego Oddział (Grossman 2005, 262–263). W następnych latach starano się utworzyć rezerwat archeologiczny, który byłby realizacją koncepcji podniesionej przez Józefa Kostrzewskiego i jego asystenta już w pierwszym sezonie badań (Kostrzewski 1936, 19). Przed wojną zaczątkiem przyszłego rezerwatu archeologicznego była budowa pierwszych pełnowymiarowych rekonstrukcji fragmentów zabudowy osady obronnej. Następnym krokiem był stopniowy wykup terenu półwyspu, który już w 1939 r. stał się własnością Uniwersytetu Poznańskiego (Rajewski 1950, 1). Po wojnie i po włączeniu Biskupina w strukturę PMA Zdzisław Rajewski stworzył na bazie kilku projektów graficznych i dyskusji z badaczami (Piotrowski 2005, ryc. 18, 19) koncepcję rezerwatu archeologicznego. Aby go zrealizować, konieczne było przeprowadzenie wielu działań formalnoprawnych związanych z ustaleniem własności gruntów na terenie rezerwatu (Balcer 2005, 114). Po zakończeniu spraw sądowych założono w Urzędzie Notarialnym w Żninie księgę wieczystą dla całości (ok. 25 ha) obszaru rezerwatu archeologicznego w Biskupinie (Zajązkowski 1991, 235). Dopiero sfinalizowanie spraw formalnoprawnych umożliwiło realizację projektu rezerwatu, w którym znalazły się: zespół pełnowymiarowych rekonstrukcji fragmentu osady na półwyspie oraz tama wokół półwyspu, nowy pawilon muzealny z dwiema salami ekspozycyjnymi i salą kinową, tzw. zagroda pałucka, w której znalazła się ekspozycja etnograficzna. Wraz z wymienionymi obiektami powstała sieć dróg i alejek ukierunkowujących ruch turystyczny na terenie rezerwatu (Zajązkowski 1991, 236).

Utrzymująca się popularność i znaczenie biskupińskich badań oraz włączenie muzeum do Szlaku Piastowskiego powodowały, że do tej niewielkiej wioski nadal ściągali rzesze turystów pragnących zobaczyć słynne wykopaliska, będące wizytówką polskiej archeologii. Odpowiedzią na społeczne oczekiwania była realizacja zadań edukacyjnych w zakresie wcześniej nienotowanym. Dzięki staraniom Z. Rajewskiego zagadnienie Biskupina weszło do programów historii szkoły podstawowej, co z pewnością przyczyniło się do znacznego wzrostu liczby szkolnych grup przybywających do rezerwatu. Na początku lat 50. XX w. prof. Rajewski przedstawił projekt organizacji Archeologicznych Obozów Szkoleniowych w Biskupinie (AOS) dla studentów nowego kierunku, czyli historii kultury materialnej (Rajewski 1952). Na obozach tych studenci z całego kraju po ukończeniu pierwszego roku odbywali w Biskupinie praktyki wykopaliskowe oraz uczestniczyli w wykładach, seminariach i ćwiczeniach wzbogaconych o eksperymenty

archeologiczne (Grossman 2005, 269–270). Biskupińskie AOS-y odegrały w dużej mierze rolę integrującą środowisko kształcącej się wówczas młodej kadry archeologów polskich. Nie zawsze efekty ówczesnych prac spełniały wysokie standardy, na co wpływ miały przede wszystkim niekonsekwentna realizacja powierzonych zadań badawczych i brak stałego koordynatora. Część prowadzonych prac kończono z nieuporządkowaną dokumentacją i bez opracowania wyników (Balcer 2005, 103), co po wielu latach takiej praktyki stworzyło problem badawczy wciąż trudny, a czasami wydaje się, że ze względu na zagubienie dokumentacji i innych danych, wręcz niemożliwy do rozwiązania.

Po zakończeniu prac wykopaliskowych na półwyspie Jeziora Biskupińskiego działalność prowadzona przez muzeum w Biskupinie skupiała się przede wszystkim na organizacji rezerwatu i obsłudze ruchu turystycznego. W okresie tym nadal ważnym zadaniem muzeum w Biskupinie było propagowanie wiedzy o wynikach biskupińskich badań. Najczęściej i jednocześnie najchętniej stosowaną formą popularyzacji były wystawy — ekspozycję stałą zatytułowaną „10 000 lat Biskupina i okolic” prezentowano w Biskupinie, a objazdową „Biskupin — polskie Pompeje” pokazywano w kilkunastu miastach Polski. W latach 80. XX w. po zreorganizowaniu, zmodyfikowaniu oraz uzupełnieniu o nowe obiekty zabytkowe i znakomitej jakości wielkoformatowe fotografie, powyższą wystawę zaprezentowano w Jugosławii, Algierze i Austrii. W 1984 r. pokazano ją w Anglii pod tytułem „Biskupin — Poland’s Iron Age Lake Village”. Tę pierwszą po wojnie polską wystawę archeologiczną przedstawiono w Wielkiej Brytanii w kilku miastach, gdzie obejrzało ją około 100 000 osób. Wielkim zainteresowaniem ekspozycja ta cieszyła się również w latach 1985–1986 w Republice Federalnej Niemiec, gdzie odbyła *tournée* przez cały kraj — od Berlina Zachodniego, przez Szlezwik, Hamburg, Duisburg po Freiburg. Wystawę prezentowano w Berlinie Zachodnim w Museumsdorf Düppel, znanym w Niemczech rezerwacie archeologicznym i ośrodkiem działań na polu archeologii doświadczalnej. Właśnie w tym zakresie nawiązano niezwykle owocną współpracę między tymi placówkami, dzięki której powrócono w Biskupinie do działań eksperymentalnych, głównie z zakresu rekonstrukcji różnorodnych zajęć gospodarczych oraz nieprowadzonych wcześniej — hodowli i uprawy roli, które prezentowane są szerokiej publiczności do dnia dzisiejszego (Piotrowski 1991, 100).

Bardzo ważnym i palącym problemem była ochrona cennych relikwów łużyckiego osiedla sprzed ponad 2500 lat. Postępująca szybko degradacja odsłoniętych drewnianych konstrukcji z początków epoki żelaza i wczesnośredniowiecznego gródka spowodowały, iż zabezpieczenie ich przed całkowitym zniszczeniem uznano z czasem za najważniejsze zadanie w tym okresie. Biskupin stał się wówczas poligonem działań konserwatorskich, wykorzystujących wiele metod, między innymi petryfikacji i elektrokinetyczną. W latach 70. XX w. przeprowadzono na skalę niespotykaną wcześniej w Polsce prace konserwacyjne zabytkowego drewna *in situ* żywicami fenolowymi i ich pochodnymi (Mikłaszewska-Balcer 1981). Uzyskano znaczny wzrost wytrzymałości mechanicznej drewna, które jednak pozostawione pod działaniem zmiennych warunków atmosferycznych nadal ulegało degradacji. Niestety, do dnia dzisiejszego nigdzie nie opracowano odpowiedniej metody konserwowania drewna archeologicznego *in situ*. Dlatego, mimo sygnalizowanych wciąż dużych oczekiwań społecznych, iż nadal

będzie można podziwiać odsłonięte wspaniałe konstrukcje łużyckiego grodu, podjęto trudną, ale jedyną możliwą decyzję o zasypaniu lub zalaniu większości wykopów, co dało nadzieję na zachowanie, choćby części, cennych reliktyw przeszłości (Grossman, Piotrowski 2009, 105–111).

Wznawiając po wojnie prace wykopaliskowe, ponownie podjęto również współpracę z przedstawicielami innych nauk. Zakończenie prac wykopaliskowych na półwyspie na pewien czas ją przerwało. Powrót do badań interdyscyplinarnych nastąpił na przełomie lat 80. i 90. XX w. Ogromny postęp prac w tym zakresie przyniosła realizacja programu badań przyrodniczych prowadzonych w Biskupinie i jego okolicy przez zespół kilkunastu naukowców z Instytutu Geografii UMK w Toruniu pod kierownictwem Władysława Niewiarowskiego (Niewiarowski 1995). Wyniki tych badań oraz serie uzyskanych nowych dat ^{14}C (Pazdur *et al.* 1991; Pazdur *et al.* 1994) i dendrochronologicznych (Ważny 1993; 1994; 1999; Ważny *et al.* 1994) przyczyniły się do istotnych zmian propagowanych przez dziesięciolecia wcześniejszych ustaleń dotyczących czasu powstania i długości okresu funkcjonowania osady biskupińskiej w różnych fazach. Nowe dane uzupełnione ekspertyzami archeologicznymi znacznie przesunęły w przeszłość datowanie funkcjonowania Biskupina (Zajączkowski 2009, 21–22).

Okres od końca XX w. do pierwszej dekady XXI w. (czas transformacji)

W ostatnim okresie najważniejszymi zadaniami realizowanymi w Biskupinie były:

- reorganizacja rezerwatu i muzeum;
- zmiany form popularyzacji i edukacji;
- prace ratownicze i prospekcja terenowa z wykorzystywaniem nowych metod badawczych;
- ochrona dziedzictwa kulturowego, archeologicznego.

Wzrastająca liczba zwiedzających zmuszała organizatorów muzeum do stałego unowocześniania stosowanych form popularyzacji i zreorganizowania obsługi turystycznej opartej wcześniej na instytucjach zewnętrznych, głównie PTTK-u. Po przebudowie pawilonu muzealnego powstały nowe ekspozycje przedstawiające najstarsze dzieje okolic Biskupina („Świt historii nad Jeziorem Biskupińskim” w pawilonie muzealnym) oraz historię badań wykopaliskowych i najważniejsze kierunki działań biskupińskiego muzeum („75 lat biskupińskich badań” w rekonstrukcjach na półwyspie) oraz utworzono salę do prezentacji wcześniej nieorganizowanych wystaw czasowych. Rozwinięto działania z zakresu archeologii eksperymentalnej prowadzone we współpracy z wieloma ośrodkami w kraju i zagranicą. Wysoką ocenę specjalistów zyskały efekty prac biskupińskich cieśli, rozwinięto działania z zakresu uprawy roślin, hodowli zwierząt, garncarstwa, tkactwa, farbiarstwa, a doświadczenia z zakresu suchej destylacji drewna zaowocowały organizacją w 1993 r. „First International Symposium on Wood Tar and Pitch” zakończonego publikacją (Brzeziński, Piotrowski 1997). Zdobyte doświadczenia i umiejętności przedstawiano również szerokiej publiczności na specjalnie

organizowanych pokazach, które z czasem przekształciły się w Festyny Archeologiczne organizowane rokrocznie od 1995 r. (Piotrowski 1995).

Współcześnie, w warunkach następujących w bardzo szybkim tempie zmian kulturowych, ekonomicznych i politycznych, pojedynczej instytucji oświatowej, nawet najbardziej rozbudowanej, trudno jest sprostać rosnącym oczekiwaniom społecznym. Powszechny i wieloaspektowy dostęp do środków masowego przekazu oraz wysyłane za ich pośrednictwem coraz bardziej zintensyfikowane impulsy ze strony środowiska zewnętrznego, lokalnego i światowego, docierające nie tylko do świadomości odbiorcy, ale także w dużej mierze do jego podświadomości, wpływają na poddawane tym działaniom społeczeństwo, przyczyniając się do postępujących w szybkim tempie zmian postaw i aktywności jego członków. Wszystko to między innymi powoduje także gwałtowny wzrost zapotrzebowania na nowe, najczęściej nieinstytucjonalne formy spędzania wolnego czasu, związane nie tylko z kształceniem czy kulturą, ale również rekreacją (ryc. 2). Wiele dokonań archeologów ma szansę dotarcia do społeczeństwa jedynie w formie czytelnej dla mniej wprawnego obserwatora, bez stosowania specyficznych dla profesjonalnych opracowań form ilustrowania czy trudnego do zrozumienia wyspecjalizowanego nazewnictwa. Dlatego w Biskupinie od dawna stosowano metody przekazu charakterystyczne dla nurtu edukacji równoległej, które oddziałują

Ryc. 2. Biskupin 2009 r. Prezentacja zajęć dawnych mieszkańców biskupińskiego osiedla — mielenie zboża na żarnach w zrekonstruowanym wnętrzu chaty. Fot. A. Grossman

na odbiorcę i jednocześnie najczęściej również uczestnika, w sposób bezpośredni, wieloaspektowy oraz wielowarstwowy. Angażując u odbiorcy nie tylko skoncentrowaną uwagę, ale także pobudzone zmysły i emocje, otwierają świadomość i podświadomość na odbiór walorów estetycznych i artystycznych. Taki „gorący” środek komunikowania, który nie wymaga od widza specjalnego przygotowywania czy uzupełniania posiadanej wiedzy, może być skierowany do szerokiego grona odbiorców bez względu na wiek, wykształcenie czy kondycję intelektualną (Gąsiewicz 2006). Takim wymogom odpowiada nowa forma popularyzacji organizowanych od 15 lat Festynów Archeologicznych, które trafiły w potrzeby przede wszystkim młodszych zwiedzających poszukujących form dla siebie najbardziej atrakcyjnych. Prezentowane podczas festynów pokazy dawnych technik wytwarzania różnych przedmiotów i elementy życia codziennego uatrakcyjniamy pokazy walk grup wojowników z różnych okresów historycznych czy prezentacje muzyki i tańca. Niewątpliwą wartością festynów jest każdorazowo inny temat przewodni, który umożliwia zdobywanie wciąż nowych informacji nawet przez osobę corocznie przybywającą na festyn. Dociekliwy widz wie, że każdy prezydent może opowiedzieć o swoim zajęciu, a są wśród nich osoby mające niemal encyklopedyczną wiedzę o swojej profesji. Ważne jest też, że każdemu festynowi towarzyszy czasowa wystawa (ryc. 3) organizowana przez muzeum, często we współpracy z innymi placówkami muzealnymi i naukowymi. Ekspozycje te charakteryzują starania, by prezentowane aranżacje możliwie najbardziej atrakcyjnie obrazowały dawną rzeczywistość, co zachęcałoby zwiedzających do dalszego pozyskiwania nowej wiedzy.

Ryc. 3. Biskupin 2008 r. Aranżacja rekonstrukcji wnętrza japońskiego domu na wystawie „Japonia, piękno tradycji” towarzyszącej XIV Festynowi Archeologicznemu. Fot. A. Grossman

Do programu biskupińskiego muzeum włączono również lekcje muzealne — coraz bardziej popularną formę edukacyjną zastosowaną u nas dopiero w ostatnim dziesięcioleciu. Dobra organizacja, przestrzeganie pedagogicznych zasad prowadzenia tego typu działań, interesujące tematy i atrakcyjne miejsca ich realizacji przyczyniają się do coraz większego zainteresowania tą formą edukacyjno-popularyzacyjną.

Mimo iż dawno zakończono prace wykopaliskowe na półwyspie Jeziora Biskupińskiego, zwiedzający nadal pytają o nowe badania. Kilkakrotnie na półwyspie podejmowano próby rozpoznania metodami nieinwazyjnymi obszaru jeszcze niebadanego wykopaliskowo. Niestety, na obecnym poziomie stosowanych technologii badania te nie przyniosły jeszcze pozytywnych rezultatów ze względu na zaburzenia warstw dawnymi i współczesnymi wkopami. W tym samym celu od paru lat prowadzone są prace przy digitalizacji archiwalnej dokumentacji wykopaliskowej, co ma umożliwić przystąpienie do wszechstronnego, monograficznego opracowania stanowiska, nad którym będzie pracować zespół zaproszonych do współpracy specjalistów i archeologów biskupińscy. Konsekwentnie prowadzona od kilku lat przez specjalistę z Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu, prof. Włodzimierza Rączkowskiego, prospekcja lotnicza okolic Biskupina pozwoliła zarejestrować wiele niezwykle interesujących i zaskakujących obiektów archeologicznych (ryc. 4), co przyczynia się do lepszego rozpoznania śladów pobytu i działalności grup ludzkich na tym terenie od najstarszych okresów po czasy historyczne.

Najważniejszym zadaniem ostatnich lat były prace nad stworzeniem programu ochrony całego półwyspu oznaczonego jako Biskupin, stanowisko 4, stanowiącego

Ryc. 4. Rok 2008. Zdjęcie lotnicze wschodniej krawędzi Rynny Żnińskiej nad jeziorem Skrzyńka — widoczny obiekt pradziejowy, tzw. rondell. Fot. W. Rączkowski

cenne dziedzictwo kulturowe naszych ziem. Początkiem takich działań był zainstalowany na półwyspie w 1991 r., we współpracy z prof. J. i B. Coles z Anglii, system prostego monitorowania poziomu wód gruntowych i budowa w 1992 r. stopnia wodnego na rzeczce Gąsawce, która spowodowała znaczne podniesienie lustra wody Jeziora Biskupińskiego oraz wód gruntowych ponad poziom zalegania konstrukcji (Grossman, Piotrowski 2009, 113). W latach 2003–2007 zainstalowano na półwyspie Jeziora Biskupińskiego nowy system monitoringu wybranych parametrów środowiska, złożony z sześciu stacji pomiarowych usytuowanych na obszarach zbadanych i niebadanych archeologicznie, w miejscach o zróżnicowanym podłożu: piasku, przemieszanej ziemi, torfu oraz wody. Na podstawie prowadzonych pomiarów oraz badań fizycznych, chemicznych i mikrobiologicznych drewna archeologicznego i współczesnego wysunięto pierwsze wnioski i sformułowano zalecenia mające na celu lepsze zabezpieczenie drewnianych reliktyw łużyckiej osady. Ogromną zasługą biskupińskiego zespołu konserwatorskiego kierowanego od 1986 r. przez dr. inż. Leszka Babińskiego było nawiązanie stałej współpracy z wieloma ośrodkami naukowymi i najlepszymi specjalistami w tej dziedzinie w kraju i zagranicą. Przy wsparciu kierownictwa Muzeum Archeologicznego w Biskupinie powstał unikalny w skali naszego kraju system stałego monitorowania mokrego stanowiska archeologicznego. Działania te mają na celu nie tylko ochronę jednego z najbardziej znanych polskich stanowisk archeologicznych. Ważnym zadaniem było ustalenie standardów badań i procedur ochrony mokrych stanowisk, aby możliwe było zachowanie unikalnego dziedzictwa kulturowego, jakim są drewniane relikty również innych odkryć archeologicznych (Babiński red. 2009). Znaczenie biskupińskich prac w zakresie popularyzacji, konserwacji i ochrony dziedzictwa kulturowego wysoko oceniła komisja działająca z upoważnienia Unii Europejskiej, przyznając w 2006 r. Archeologicznemu Muzeum w Biskupinie medal „Europa Nostra” (Piotrowski 2007).

W ciągu 75 lat, które upłynęły od rozpoczęcia badań archeologicznych na półwyspie Jeziora Biskupińskiego, zmieniły się główne zakresy zadań realizowanych w ramach działalności najpierw ekspedycji wykopaliskowej, a potem muzeum. Współczesne, bardziej wprawne w odbiorze społeczeństwo oczekuje od badaczy nie tylko prowadzenia wykopalisk, ale i dbałości o zachowanie naszego dziedzictwa kulturowego. Biskupińscy badacze odpowiadali na wszelkie sygnały o zagrożeniach i nadal prowadzą badania ratownicze (ryc. 5), a w każdym z opisanych okresów ważna była realizacja zadań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego. Można jednak stwierdzić, iż dopiero dzięki interdyscyplinarnym badaniom prowadzonym z wieloma specjalistami różnych dziedzin nauki i zdobywanym doświadczeniom konserwatorskim znacznie wzrosła świadomość istniejących zagrożeń, co przyczyniło się do intensyfikacji specjalistycznych prac mających na celu stworzenie programu ochrony archeologicznych reliktyw dziedzictwa kulturowego.

W każdym z wyróżnionych okresów ważna również była, choć w różnych zakresach, popularyzacja wiedzy nie tylko o biskupińskich badaniach, ale i ogólnie o archeologii. Działania na tym polu prowadzone są stale, choć zmieniają się formy i sposoby ich rozpowszechniania. Mimo iż przeciętny współczesny widz coraz częściej przygotowany jest jedynie na prosty przekaz informacyjny, i to w atrakcyjnej i nieskomplikowanej

Ryc. 5. Gąsawa 1997 r. Badania ratownicze — odsłanianie zarysu tzw. długiego domu z młodszej epoki kamienia. Fot. A. Grossman

formie, nie zrezygnowano z popularyzacji wiedzy archeologicznej o wyższym stopniu komplikacji. W tym celu nawiązano współpracę z wieloma instytucjami muzealnymi i naukowymi w kraju i za granicą. Biskupin stał się ośrodkiem spotkań archeologów na cyklicznych konferencjach sprawozdawczych z badań prowadzonych w województwie kujawsko-pomorskim organizowanych wspólnie z Konserwatorem Wojewódzkim. Co dwa lata w Biskupinie organizowane są we współpracy z Bogusławem Gedigą z Polskiej Akademii Nauk — Oddział we Wrocławiu, międzynarodowe konferencje naukowe poruszające wiele zagadnień istotnych dla problemów badawczych daleko szerszych chronologicznie i terytorialnie niż okres funkcjonowania łużyckiej osady obronnej w Biskupinie czy zasięg kontaktów z sąsiadującymi terenami. Każdorazowo podsumowaniem obrad są ukazujące się co dwa lata publikacje w seriach „Polska Akademia Nauk — Oddział we Wrocławiu, Prace Komisji Archeologicznej” i „Biskupińskie Prace Archeologiczne”. Konferencyjne spotkania stwarzają możliwość wymiany doświadczeń, rozszerzania wiedzy oraz jej umiejętnej popularyzacji w różnych kręgach kulturowych. Są to wskazania kierunków działań dla nowego, młodego zespołu biskupińskich archeologów, których zadaniem jest nie tylko prowadzenie prac badawczych i propagowanie wiedzy o najstarszych dziejach okolic Biskupina, ale przede wszystkim kontynuacja ochrony dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem najnowszych narzędzi i metod badawczych.

BIBLIOGRAFIA

- Babiński L. 1999. *Drewno archeologiczne. Badania i konserwacja. Sympozjum Biskupin-Wenecja*. Biskupin.
- Balcer B. 2005. Badacze Biskupina po II wojnie światowej — do lat 60., (w:) *Badacze Biskupina. Biskupińskie Prace Archeologiczne Nr 4*, red. A. Grossman, W. Piotrowski, Biskupin, s. 101–124.
- Brzeziński W., Piotrowski W. (red.) 1997. *Proceedings of the First International Symposium on Wood Tar and Pitch*, Warszawa.
- Gąsiewicz P. 2006. *Festyny Archeologiczne w Biskupinie jako przykład edukacji pozaszkolnej*. Praca licencjacka na wydziale Pedagogicznym UW (archiwum Muzeum Archeologicznego w Biskupinie).
- Gediga B. 2005. Józef Kostrzewski w Biskupinie, (w:) *Badacze Biskupina. Biskupińskie Prace Archeologiczne Nr 4*, red. A. Grossman, W. Piotrowski, Biskupin, s. 39–52.
- Grossman A. 2005. Dokumentaliści Biskupina, (w:) *Badacze Biskupina. Biskupińskie Prace Archeologiczne Nr 4*, red. A. Grossman, W. Piotrowski, Biskupin, s. 223–288.
- Grossman A., Piotrowski W. 2009. Ochrona i konserwacja drewnianych pozostałości archeologicznych w Biskupinie, (w:) *Stan i perspektywy zachowania drewna biskupińskiego. Biskupińskie Prace Archeologiczne Nr 7*, red. L. Babiński, Biskupin, s. 99–126.
- Hensel W. 1946. *Potrzeba przygotowania wielkiej rocznicy. O niektórych zagadnieniach polskiej prehistorii*, „Przegląd Wielkopolski” R. 2 (nr 7–8), s. 193–206.
- 1959–1960. *Archeologia w pracach przygotowawczych do obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego*, „Wiadomości Archeologiczne” t. III-IV, s. 85–90.
- Kostrzewski J. 1936a. *Zatopiona warownia prastowiańska w Biskupinie*, „Wiedza i Życie” R. 11(3), s. 164–168.
- 1936b. *Osada bagienna w Biskupinie w pow. znińskim*, (w:) *Osada bagienna w Biskupinie w pow. znińskim. Tymczasowe sprawozdanie z prac wykopaliskowych Instytutu Prehistorycznego U. P. w latach 1934 i 1935*, J. Kostrzewski, E. Lubicz-Niezabitowski, B. Jaroń, Poznań, s. 1–27.
1938. (red.) *Gród prastowiański w Biskupinie w powiecie znińskim. Sprawozdanie z badań w latach 1936 i 1937 z uwzględnieniem wyników z lat 1934–1935*, Poznań.
- Kostrzewski J., Lubicz-Niezabitowski E., Jaroń B. 1936. *Osada bagienna w Biskupinie, w pow. znińskim. Tymczasowe sprawozdanie z prac wykopaliskowych Instytutu Prehistorycznego O. P. w latach 1934 i 1935*, Poznań.
- Mikłaszewska-Balcer R. 1981. *Najważniejszy problem Biskupina — konserwacja drewna*, „Z otchłani wieków” R. 47(3), s. 155–161.
- Niewiarowski W. (red.) 1995. *Zarys zmian środowiska geograficznego okolic Biskupina pod wpływem czynników naturalnych i antropogenicznych w późnym glacie i holocenie*, Toruń.
- Pazdur M.F., Mikłaszewska-Balcer R., Piotrowski W., Węgrzynowicz T. 1991. *Chronologia bezwzględna osady w Biskupinie w świetle datowań radiowęglowych*, (w:) *Prabhistoryczny gród w Biskupinie. Problematyka osiedli obronnych na początku epoki żelaza*, red. J. Jaskanis, Warszawa, s. 115–125.
- Pazdur M.F., Pazdur A., Goslar T., Piotrowski W., Zajączkowski W. 1994. *Nowe dane do chronologii osady w Biskupinie*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria Matematyka-Fizyka 71, Geochronometria 10”, s. 97–113.
- Piotrowski D. 1994. *Wykopaliska biskupińskie w świetle nauki i kultury*, „Żnińskie Zeszyty Historyczne” t. XI, s. 30–43.
2001. *Historia archeologii — dziedzina potrzebna a mało znana*, „Z otchłani wieków” R. 56 (1–2), s. 155–167.
2004. *Biskupin — ideologie — kultura*, (w:) *Archeologia — kultura — ideologie*. Prace Komisji Archeologicznej Nr 15, *Biskupińskie Prace Archeologiczne Nr 3*, red. B. Gediga, W. Piotrowski, Biskupin-Wrocław, s. 91–155.
- Piotrowski W. 1991. *50 lat badań Biskupinie*, (w:) *Prabhistoryczny gród w Biskupinie. Problematyka osiedli obronnych na początku epoki żelaza*, red. J. Jaskanis, Warszawa s. 81–105.
1995. *Festyn Archeologiczny Biskupin 95*, „Żnińskie Zeszyty Historyczne” t. XVII-XVIII, s. 48–61.
2005. *Współpraca w Biskupinie z przedstawicielami nauk technicznych i niektórych przyrodniczych*, (w:) *Badacze Biskupina. Biskupińskie Prace Archeologiczne Nr 4*, red. A. Grossman, W. Piotrowski, Biskupin, s. 181–221.
2006. *Rezerwat archeologiczny w Biskupinie na tle wybranych rezerwatów archeologicznych Europy*,

- (w:) *Architektura i budownictwo epoki brązu i wczesnych okresów epoki żelaza. Biskupińskie Prace Archeologiczne Nr 5*, red. B. Gediga, W. Piotrowski, Biskupin-Wrocław, s. 327–365.
2007. *Archeologiczny Nobel dla Biskupina*, „Gazeta Biskupińska” 1, s. 2–3.
- Rajewski Z. 1938. Sprawozdanie z organizacji badań w latach 1936 i 1937, (w:) *Gród Prastłowiański w Biskupinie w powiecie żnińskim. Sprawozdanie z badań w latach 1936 i 1937 z uwzględnieniem wyników z lat 1934–1935*, red. J. Kostrzewski, Poznań, s. 1–14.
1950. Sprawozdanie z organizacji prac w Biskupinie w pow. żnińskim w latach 1938–1939 i 1946–1948, (w:) *III Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie w powiecie żnińskim za lata 1938–1939 i 1946–1948*, red. J. Kostrzewski, Poznań, s. 1–18.
1952. *Archeologiczny Obóz Szkoleniowy w Biskupinie*, „Z otchłani wieków” R. 21(4), s. 141–146.
- 1957a. *Osadnictwo w czasach pierwotnych w Biskupinie i okolicy*, „Wiadomości Archeologiczne” t. XXIV(3), s. 165–183.
- 1957b. *Wczesnośredniowieczne ośrodki wiejskie w świetle dotychczasowego stanu badań*, (w:) *Pierwsza Sesja Archeologiczna*, Warszawa, s. 299–318.
- Schleif H. 1942. *SS-Ausgrabung Urstätt im Warthegau*, „Germanien” z. 12, s. 431–436.
- Szczygielski T. 1935. *Rewelacyjne przyczynki etnograficzne do poznania przedhistorycznego budownictwa w Biskupinie*, „Kuryer Literacko-Naukowy”, R. 12(44), dod. do nr 306 „Ilustrowanego Kuryera Codziennego” z 4 listopada 1935 r., s. VIII–X.
- Ważny T. 1993. *Dendrochronological dating of the lusatian culture settlement at Biskupin, Poland — first results*, „News WARP” t. XIV, s. 3–5.
1994. *Dendrochronology of Biskupin — absolute dating of the Early Iron-Age settlement*, „Bulletin of the Polish Academy of Sciences. Biological Sciences” t. XLII (3), s. 283–289.
1999. *Dendrochronologia Biskupina — drewno archeologiczne źródłem informacji z przeszłości*, (w:) *Drewno archeologiczne. Badania i konserwacja, Sympozjum Biskupin-Wenecja*, red. L. Babiński, Biskupin, s. 305–310.
- Zajączkowski W. 1991. Stan i perspektywy rozwoju Oddziału PMA w Biskupinie, (w:) *Prabistoryczny gród w Biskupinie. Problematyka osiedli obronnych na początku epoki żelaza*, red. J. Jaskanis, Warszawa, s. 235–246.
2009. *Biskupin wczoraj i dziś*, (w:) *Stan i perspektywy zachowania drewna biskupińskiego. Biskupińskie Prace Archeologiczne Nr 7*, red. L. Babiński, Biskupin, s. 11–34.
- Żurek J. 1935. *Biskupin i Wenecja*, Poznań.

Anna Grossman

SOCIAL EXPECTATIONS VERSUS ACTUAL NEEDS OF CULTURAL HERITAGE PROTECTION IN BISKUPIN.

(summary)

The article presents the most important tasks realised by archaeologists working in Biskupin across three separate periods of investigation in the context of changing social expectations.

1934–1939 (up to the outbreak of the Second World War)

In the first period the most important tasks realised by the team of researchers led by prof. Józef Kostrzewski from the University of Poznań were the following: archaeological and interdisciplinary research, the elaboration and publication of the results and their popularisation, the implementation of the political and ideological underpinnings and the conservation of the wooden relics uncovered at the fortified settlement of Biskupin.

From the very start of excavations in 1934, the team of Biskupin archaeologists worked in cooperation with representatives of other disciplines. Taking advantage of the latest advances in archaeology, they developed innovative investigation methods for difficult wet sites, applying the newest drawing and photographic recording techniques. The main achievement of the Biskupin expedition was not only the

discovery of the wooden remains of a Lusatian culture fortified settlement, but also the fast publication of research results (Kostrzewski *et al.* 1936; Kostrzewski 1938). The Biskupin investigations were competently and widely popularised by promotion and advertising campaigns. A particularly significant and convincing factor was the propagated thesis on the ancient Slavic roots of the Biskupin settlers, this was an important response to the expectations of the Polish people during the revival of the Polish state and the revisionist demands of Poland's western neighbours (Piotrowska 2004, 102n). The slow deterioration of the exposed structures resulted in the initiation of measures with the aim of protecting them from further damage (Grossman, Piotrowski 2009, 102–104).

The period from the end of the Second World War till the 1980s (ideological changes)

After the war, during which investigations in Biskupin were carried out by Dr H. Scheif (1942), the first task was to restore damage inflicted during the war. The transformation of the political system led to the definition of new research and propagandist aims (Grossman 2005, 261–262) realised alongside the excavations of the fortified settlement. These were as follows: the Polish Millennium Project, the foundation of a reserve and a museum, promotion and education, protection of the exposed wooden relics of the Biskupin settlement and interdisciplinary research.

The inclusion of Biskupin into the Millennium ceremonies (Hensel 1946; 1959) moved the focus of the investigations into the early medieval period. This resulted in the identification of satellite settlements, which together with the early medieval fortified settlement on the peninsula, created a whole settlement unit with early feudal features (Rajewski 1957). In order to improve provisions for large groups of visitors wishing to see the flagship site of Polish archaeology, steps were taken to realise the old, pre-war idea to establish an archaeological reserve (Kostrzewski 1936, 19). Dr. Zdzisław Rajewski, who earlier had been Prof. Kostrzewski's assistant, was involved in the organisation of the reserve. In 1949, after becoming Director of the State Archaeological Museum in Warsaw, he made the Biskupin museum a branch of the State Archaeological Museum (Grossman 2005, 261–262). The reserve contained a number of features linked by a network of roads and avenues: the reconstructions on the peninsula, a museum pavilion with a cinema and exhibition rooms (with the "10 000 years of Biskupin and the surrounding area" permanent exhibition) and a feature transferred from Biskupin village of an ethnographic nature, the so-called Pałucka cottage (Zajączkowski 1991, 236).

Due to increasing interest in Biskupin, an unprecedented number of educational campaigns began. The subject of Biskupin was included in the primary school history curriculum. Archaeological Training Camps were organised in Biskupin (Rajewski 1952) for students of archaeology (then known as the faculty of the History of Material Culture) from all over Poland after the completion of their first year of study. Students participated in excavations and took part in numerous different activities e.g., experimental archaeology (Grossman 2005, 269–270). A new form of promotion which served to advertise Biskupin was a travelling exhibition "Biskupin — the Polish Pompeii" presented in dozens of Polish towns as well as in Yugoslavia, Algeria, Austria, Great Britain and Germany. When the exhibition was shown in West Berlin, cooperation with Museumsdorf Düppel in experimental archaeology began which continues to this today and has resulted in joint projects of various activities (Piotrowski 1991, 100).

The deterioration of the exposed structures which was progressing fast forced the organisers of the Biskupin investigations to intensify their efforts to protect the valuable relics. The preservation of archaeological wood *in situ* was conducted on a huge scale using numerous methods (Mikłaszewska-Balcer 1981). However, no efficient method to stop the process of decay was developed. Thus, in spite of the expectations which had been expressed clearly, that it would still be possible to admire the exposed structures, the decision was made to bury or flood the exposed excavations in order to preserve, at least in part, the remains of the archaeological wood (Grossman, Piotrowski 2009, 105–111).

At the turn of the 1980s and '90s there was a return to the idea of interdisciplinary research. A team of a dozen scientists led by Prof. W. Niewiarowski from Nicolaus Copernicus University in Toruń realised a rich programme of research into the natural environment resulting in a comprehensive publication (Niewiarowski 1995). In that time a series of new dates of C14 were obtained (Pazdur *et al.* 1991; Pazdur *et al.* 1994) together with dendrochronological dates (Ważny 1993; 1994; 1999; Ważny *et al.* 1994) which changed earlier statements on the time of the foundation and period during which the fortified settlement was inhabited in different phases (Zajączkowski 2009, 21–22).

The period from the end of the twentieth century to the first decade of the twenty-first century (a time of transformation)

In the last period the most important tasks realised in Biskupin were the following: the reorganisation of the reserve and museum, changes to promotion and educational forms, rescue excavations and field survey applying new research methods as well as the protection of national heritage.

The increasing number of visitors (over 250,000 per year) forced the development and upgrading of the forms of promotion used so far and the reorganisation of services for tourists now using the museum's own qualified personnel. Two permanent exhibitions were created: "The Dawn of History at Biskupin Lake" in the museum pavilion in 1997 and in 2009, "75 years of Biskupin research" in reconstructions on the peninsula. In the second hall in the museum pavilion there are temporary exhibitions either arranged by Biskupin or in cooperation with other museums or scientific institutions. Activities from experimental archaeology were further developed, the effects of which were demonstrated at conferences, e.g., in 1993 "First International Symposium on Wood Tar and Pitch" (Brzeziński, Piotrowski 1997) and public presentations. These presentations have been transformed into the annual Archaeological Festival in Biskupin, organised since 1995, during which techniques of the production of different objects and reconstructions of various aspects of everyday life are presented. The true value of the festivals is the fact that every year there is a different topic and so it is possible to find out more not only from the presenters and performers, but also thanks to specially arranged exhibitions. Another, quite new educational form in Biskupin constitute museum lessons which are becoming ever more popular.

Although excavation work has ended, visitors to the site continue to inquire about recent investigations. A few attempts to survey the peninsula with non-invasive methods have been made, unfortunately with no success. However, aerial surveys conducted by Prof. W. Rączkowski from Adam Mickiewicz University in Poznań, have brought very interesting results and revealed some rather interesting features (Zajączkowski 2009, 24–26).

The most important project realised in Biskupin recently was the programme to protect the wooden relics of the Lusatian settlement as precious cultural heritage of our lands (Biskupin, site 4). Within this project, begun in cooperation with Professors J. and B. Coles from England in the early 1990s, the first system monitoring the level of ground-water and the artificial break on the Gąsawka rivulet were built which helped raise the water level of Lake Biskupin (Grossman, Piotrowski 2009, 113). An important moment in the history of Biskupin museum was the recognition of the Archaeological Reserve in Biskupin as a Monument of History and the registration of the whole reserve as a listed monument (Zajączkowski, 2009, 23). A team of Biskupin conservators has continued protection work led by Dr. L. Babiński, who, together with specialists from scientific centres in Poland and abroad, has created a system of monitoring the so-called wet site which is unique in our country (Babiński 2009). These achievements have been recognised by a commission acting on behalf of the European Union, who awarded the Archaeological Museum in Biskupin with a "Europa Nostra" medal in 2006 (Piotrowski 2007).

The main activity of the museum in Biskupin is to promote knowledge about archaeology and the oldest history of the Biskupin area and to protect cultural heritage. Every three years conferences coorganised with the Provincial Conservator of Monuments are held. The conferences report on archaeological investigations in the Kuyavian-Pomeranian Province. Every second year there is a conference organised in cooperation with Prof. B. Gediga from the Polish Academy of Science — Wrocław Branch. It is an international scientific conference on numerous issues e.g., architecture, construction, symbolic culture and art in the Bronze Age and the early Iron Age or the relation between archaeological research, culture and ideology in different periods. As a result, there are often publications in the "Polish Academy of Science — the Wrocław Branch, Works of Archaeological Commission" and "Biskupin Archaeological Works" series. Such conferences provide the opportunity to share experiences, expand archaeological knowledge and promote it competently. The meetings also indicate the directions of the most important activities for the new, young team of Biskupin archaeologists.

Adres autorki: Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, O/Warszawa, ul. Długa 52 (Arsenał), 00–240 Warszawa, email: grossbiskupin@wp.pl